

**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРИМИРЕННЯ І ВІДЛУННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ НАПРИКІНЦІ ХХ —
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Коли на професійному рівні мову ведуть про складні чи незручні епізоди вітчизняної історії, то, безумовно, не позбирати розкиданого каміння на полях наукового доробку про Другу світову війну. Звідти стереотипні накреслення перекочують у публіцистику, що служить духовним хлібом пересічної спільноти. На перетинах національних історій завше злободенним є віднайдення формули взаємного прощення, на відміну від легковажного пошуку виключно "своєї правди". Проте новітній лібералізм відсуває політичну доцільність і консерватизм на задній план переважно у важких і затяжних дискусіях. І не тільки всередині даного суспільства, але й ззовні.

Як спадок Другої світової війни, польсько-українське примирення і відлуння українського колабораціонізму стали невід'ємним предметом світової суспільно-політичної думки наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. Ужинок вартує спеціального наукового обговорення. Наприклад, книга першого надзвичайного і повноважного посла Нідерландів в Україні (липень 1992 — серпень 1996) Роберта Серрі з'явилась в Амстердамі 1997-го, а наступного року в українському перекладі в Києві з переднім словом міністра закордонних справ Бориса Тарасюка. Обидва дипломати зав'язали дружні стосунки ще в Нью-Йорку в Раді безпеки ООН, куди непостійними членами обрали Нідерланди і УРСР (1984—1985). Написана гарним стилем у дружельобному ключі, ця художньо-публіцистична праця стала путівником голандців у прагненні пізнати Україну в багатьох гранях, а не тільки через призму розповідей про Чорнобиль, єврейські погроми в різні історичні епохи чи співпрацю українців із нацистами під час Другої світової війни [6,]. До речі, запримітив автор, у таборі "Станіслав" (нині — Івано-Франківськ) у серпні 1941 — січні 1944 рр. німцями утримувались близько двох тисяч нідерландських офіцерів.

Повернемось до головного. У 1943 р. на окупованій нацистськими військами Волині вибухнув кривавий українсько-польський конфлікт. За попередніми оцінками, за весь період (1943—1948) від польських рук загинуло 15-20 тис. українців, переважно цивільних. Із того числа 10-12 тис. смерть спіткала на теренах теперішньої Польщі, 3-8 тис. — на Волині та у Східній Галичині. Польські акції неводнораз мали характер не так безпосередньої відплати, як регіональних попереджувальних ударів або каральних експедицій. Переважної більшості з них не сталося б, якби УПА не провела антипольської акції. Проте ці кровопролиття важко визнати виправданими. У тематичній публікації редакція львівського журналу "Г" з огляду на сучасні цінності однозначно відповіла на поставлені запитання

до минулого: українці не хочуть йти у майбутнє із тягарем колективного гріха перед сусідами [1]. Вибачень президентів обох країн за акцію "Вісла" 1947 р. чи за "Волинську катастрофу" 1943 р. замало, бо вибачити навзаєм один одному мають народи.

Формулою порозуміння і примирення між українським та польським народами у 1990-ті рр. послужив відомий вислів "Прощаємо і просимо прощення". Незважаючи на демократичні процеси в Польщі, і надалі нерозв'язаними залишалися українські проблеми: рішення сейму щодо операції "Вісла", декретів 1947 і 1949 рр. про конфіскацію приватного і церковного майна, повернення переселенців на споконвічні землі, реабілітації учасників української визвольної боротьби, в'язнів концтабору в Явожні. Однією із складних проблем життя українців у Польщі за умови їх розсіяності є збереження культурної спадщини, представленої визначними пам'ятками історії та мистецтва. Тому міжнародні конференції та семінари на українсько-польську проблематику стали позитивним явищем в історичній науці, позаяк дали можливість у ході публічних дискусій з'ясувати суперечливі нюанси, досягти певного наукового компромісу. Зрештою, цьому служила і діяльність спільної польсько-української підручкової комісії (співголови Владислав Серчик і Станіслав Кульчицький), ініційованої наприкінці 1992 р. тодішніми прем'єр-міністрами Польщі та України Ганною Сухоцькою і Леонідом Кучмою [3].

Особливою з точки зору польських чинників — як державних, так і громадських — видається проблема впорядкування могил вояків Української повстанської армії, що зумовлено стереотипом тлумачення подій 1942—1947 рр. Не видно бажання повернути пам'ятки церковного мистецтва, вилучені органами влади в результаті акції "Вісла". Необхідність їх урегулювання на державному рівні обумовлюється принципом паритетності. До речі, напис "Невідомим солдатам, що героїчно загинули в боротьбі за Польщу в 1918—1920 роках", що мав би увінчувати відновлений Цвинтар орлят і був відхилений Львівською міською радою, спричинив у лютому 2002 р. помітну напругу в міждержавних відносинах [2].

Психологічному феномену зневажливого ставлення польської людності до української спільноти присвятив ґрунтовну студію Мирослав Трухан [8]. До аналізу залучено кілька сотень наукових і науково-популярних праць, мемуарів і белетристики, що з'явилися у повоєнній Польщі. Підбадьорені комуністичною пропагандою, вони акуратно роздмухували цей міф (особливо із залученням неоднозначного матеріалу, залишеного Другою світовою війною), який би постійно засвідчував гостроту міжнаціональної напруги і потребував впливового зовнішньополітичного арбітра — СРСР. На щастя обох народів — українського і польського — у перше посткомуністичне десятиліття

обопільні негації були рішуче подолані на міждержавному рівні: 21 травня 1997 р. у Києві президенти України та Польщі Л. Кучма і А. Квасьневський підписали декларацію про історичне порозуміння та співпрацю між народами [14, 3-4]. Толерантне співіснування двох сусідів на порозі нового тисячоліття стало доконаним фактом.

Ясна річ, даний аспект якомога вичерпно намагалася відобразити світова преса. Приміром, швейцарська газета Argauer Zeitung 15 липня 2003 р. присвятила свої сторінки відкриттю меморіалу жертвам етнічних чисток на Волині. Етнічні чистки в польсько-українському прикордонні десятиліттями залишалися табу. Українські підручники замовчують трагедію донині. Лише через 60 років після трагедії, процес примирення розпочався всерйоз. У спільній українсько-польській заяві йдеться про "примирення в ім'я майбутнього і в ім'я спільних цілей". До цих цілей належить і вступ України до Євросоюзу, де Польща небезпідставно розглядається як адвокат українських інтересів. Такої думки редактор східноєвропейського відділу The Financial Times Стефан Вагстіл [15]. І подібних суджень циркулює предостатньо.

За даними польських експертів, на Волині в другій половині 1943 — першій половині 1944 р. загинуло 60 тис. поляків (в основному від рук УПА) і 5 тис. українців (внаслідок польського опору). Останню цифру українські фахівці називають істотним применшенням, оскільки українців загинуло майже 20 тис. З огляду на певні різночитання Neue Zürcher Zeitung і Frankfurter Rundschau звернулися до волинських подій 1940-х років доволі прискіпливо [11; 12]. Емоції переповнюють нині обидві сторони. На відміну від своїх польських колег, які вбачають причину кривавого конфлікту виключно в ідеології Організації українських націоналістів, українські історики намагаються розглядати волинську трагедію в загальному контексті українсько-польських відносин. Президенти Кучма і Квасьневський 10 липня 2003 р. були учасниками поминальних урочистостей у волинській Павлівці. Це — колишнє польське село Порик, де 11 липня 1943 р. загинуло сто мешканців. Парламенти обох країн прийняли спільну заяву. Однак польське і українське суспільства ще замало знають одне одного. Майже не відбувається культурного чи шкільного обміну, справжні контакти існують лише на рівні еліт, підсумували журналісти згаданих видань.

На відміну очевидного прогресу в справі польсько-українського примирення, ключові проблеми реальної та фальсифікованої співпраці українців і німців під нацистським штандартом продовжують нуртувати без просвітку на розв'язання. Неводнораз їх збурювали судові переслідування уцілілих учасників подій, котрі постаріли на шість десятиліть. Так, федеральний суд Канади розглянув справу щодо неправдивих даних про своє воєнне минуле 77-річного жителя Торонто, колишнього працівника компанії вантажних перевезень Василя

Одинського. Український іммігрант при в'їзді в Канаду в 1949 р. приховав службу в двох нацистських трудових таборах Травнікі та Понятов.

Однак на судовому процесі не було доказів, що Одинський особисто брав участь у жорстокому поводженні з в'язнями. Коли німецькі війська провели одноденну операцію "Свято урожаю" у листопаді 1943 р. знищили 15 тис. євреїв, українські охоронці Понятової були замкнуті в своїх бараках. Хоч із 1995 р. у неправдивих свідченнях про воєнне минуле звинуватили 17 осіб, Одинський став п'ятим серед тих, чию вину підтвердило слідство. Це надало офіційній Оттаві підстави для позбавлення громадянства і депортації (The National Post, 6 березня 2001 р.). Майже аналогічну ситуацію щодо 78-річного Миколи Василюка досліджував суд у Сіракузах, штат Нью-Йорк (The Washington Times, 11 грудня 2001 р.).

Philadelphia Daily News (25 травня 2001 р.), The Washington Times (29, 30 травня 2001 р.) і The New York Times (22 лютого 2002 р.) детально розписали, як 81-річного Івана (Джона) Дем'янюка знову покликали до суду, оскільки знайдено нових свідків ще з одного концтабору. У 1981 р. "Івана Грозного" позбавили американського громадянства, а у 1986 р. депортували до Ізраїлю. Його звинувачували у вбивствах і тортурах ув'язнених у концтаборі Треблінка (Польща), де знищено 850 тис. євреїв. Утім, довести вину тоді не вдалося, позаяк виявили існування іншого "Івана Грозного". У 1993 р. він повернувся в Сполучені Штати і поселився в районі Клівленда, де трудився в автомаєстерні аж до пенсії. Через деякий час повернув собі американське громадянство. Суд Клівленда знову позбавив Дем'янюка паспорта за неправдиві відомості в'їзної анкети 1952 р. і поставив ще одну крапку у справі. Вона невідступно переслідувала Міністерство юстиції США більше двох десятиліть. Ясна річ, подано нову апеляцію.

До сих пір історія 14 гренадерної дивізії Зброї СС "Галичина" викликає чи не найгостріші суперечки [5, 50-53]. Виготовлений у вересні 1999 р. британським History Chanel документальний фільм "СС у Британії" був переданий для канадського телебачення [7]. Тривалий час місцеві телекомпанії не надавали ефіру, а весною 2000 р. все-таки показали цю стрічку, створену телекомпанією з м. Лідс, що у Великобританії. У різдвяні свята 2001 р. трансляцію повторила телестудія ВВС у Лондоні на каналі ITV.

Українських вояків 14 дивізії було звинувачено у злочинах проти людства, нібито здійснених ними під час придушення Варшавського повстання у серпні 1944 р. та Словацького повстання восени 1944 р. Внаслідок міжнародного розголосу офіційний Лондон навіть погрожував позбавити громадянства і депортувати винних, якщо звинувачення підтвердяться. Однак головна думка, що кінодокументалістами підтверджувалася, зокрема, свідченнями старожилів с. Нижня Боца

(Словаччина), виявилася фальшивою. Оскільки опитані жителі заявлювали викривлення їхніх розповідей [4]. Як ствердив і директор Музею Словацького національного повстання у Банській Бистриці Ян Станіслав, українців із "Галичини" у селі взагалі не було, а тільки німецькі солдати та словаки "Глінківської гвардії".

Керівник групи британського парламенту у справах воєнних злочинів лорд Джаннер через рік після ефіру заявив радіо "Свобода" 10 січня 2002 р., що справа на контролі: "Люди старіють і вмирають, але вони залучують на правосуддя, яке ніколи не давало своїм жертвам". Тому три офіцери з відділу спеціальних розслідувань лондонської поліції у вересні 2001 р. побували у Польщі та Німеччині, зокрема у військовому архіві міста Фрайбург. Лондонська The Sunday Times 18 вересня 2001 р. розповіла про перші напрацювання Скотланд-Ярду. У східнопольському селі Гута Пенацька, де загинуло близько тисячі жителів начебто з вини "Галичини", опитано свідків. А до підозрюваних у співпраці з нацистами віднесено пенсіонера Володимира Панасюка із Маркет Харборо (Лестершир). Його ім'я теж у "Списку Ріміні", де прізвища бійців дивізії займають 17 сторінок друкованого тексту.

Даний епізод здатний переконати у нев'янучій злободенності пильно відстежувати зарубіжний медіапростір, який щедрий на антиукраїнські візії з явними чи прихованими політичними намірами. До того ж, дивізійні пристрасті стали фактором парламентської виборчої кампанії в Україні 2002 р., що застала учасників процесу визначитися стосовно власних оцінок одного із найсуперечливіших питань української історії ХХ ст. Зайшла мова (Івано-Франківська міська рада) про статус ветеранів війни з усіма пільгами і шануванням. А загалом перевіряли "Галичину" на предмет причетності до злочинних дій проти людства судові інстанції Західної Німеччини 1959 р. і Канади 1950, 1984 і 1986 р. Дивізійників визнали фронтовиками, що не здійснили військових злочинів.

У квітні 2003 р., коли виповнилось 60 років з дня заснування дивізії "Галичина", до дискусії приєдналась ізраїльська російськомовна газета "Вести". На відміну від багатьох попередніх ізраїльських публікацій, стаття "Золотий лев зі свастикою" не містить негативу про дивізію (Радіо "Свобода", 1 липня 2003 р.). Її автор, колишній харків'янин Шимон Бриман наголосив, що обвинувачення "Галичини" у злочинах проти цивільного населення і, зокрема, проти євреїв не були ніколи доведені, а її історія — це частина трагедії України, затиснутої між двома тоталітарними гігантами. Рік перед тим у цій газеті Ш. Бриман подав резонансну статтю про євреїв-солдатів гітлерівського вермахту.

За даними газети The Sunday Telegraph, офіцери Скотленд-Ярду використовують базу даних Національної системи охорони здоров'я Великобританії, щоб перевірити понад 1200 живих ветеранів дивізії "Галичина" із понад 7,1 тис., яких пустили до країни після війни [10]. Мова

про те, чи не скоювали вони воєнних злочинів або чи не були свідками кривавих розправ. Після війни дивізійники провели два роки в таборі для військовополонених в італійському місті Ріміні, після чого отримали дозвіл на в'їзд у Великобританію. Усі британські уряди послідовно відмовлялися проводити розслідування щодо включених у "Список Ріміні".

The Sunday Telegraph взялася за розслідування спільно з автором нашумілого фільму про дивізію "Галичина" Джуліаном Генді. Вона присвятила низку матеріалів 78-літньому доктору міжнародного права Святомиру Фостуніві, який живе у Лондоні. Фостун визнав, що перебував у концтаборі Травнікі в Польщі, але не охоронцем, а на підфіцерському вишколі, де одержав відпустку і назад не вернувся. Тим не менше, газета провела паралель між ним та іншим українцем — Іваном Дем'янюком, якого звинувачують у скоєнні злочинів у тому ж концтаборі.

Причину цих інсинуацій британський журналіст українського походження Аскольд Крушельницький знайшов у тому, що від часу незалежності український уряд боїться сказати правду про Другу світову війну (The Daily Telegraph, 18 липня 2002 р.). Декотрі поодинокі спроби показати правдиву історію УПА і "Галичини" є заслабими. Вільною нішу залишати нерозумно. Отож про те, як росіяни розлюттовані українськими "нацистськими героями", написала ще одна англійська The Times 22 березня 2002 р. [13]. Тоді Івано-Франківська міська рада проголосувала за рішення надати особовому складу УПА і 14-ої дивізії "Галичина" статус "борців за свободу і незалежність України". Тим самим депутати прирівняли їх за пенсіями і пільгами до ветеранів, які воювали проти нацистів у Радянській армії. Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах проявив солідарність. Міністерство закордонних справ Росії відреагувало дуже різко. Однак керівник українського зовнішньополітичного відомства Анатолій Зленко нагадав, що все це є внутрішньою справою України.

Наміри офіційного Києва провести повну реабілітацію Української повстанської армії путінська Москва розцінила як антиросійську кампанію. І це знайшло відгомін у поважних виданнях [9]. УПА безкомпромісно воювала за незалежність своєї країни впродовж першого післявоєнного десятиліття аж до середини 1950-х рр., зауважила французька газета Le Mond 26 липня 2002 р. У боротьбі з українськими партизанами загинули тисячі радянських солдатів. У тюрми потрапило близько 300 тис. західних українців.

Аскольд Крушельницький у The Daily Telegraph 18 липня 2002 р. детально прояснив історичне тло поновленої дискусії. Близько 100 тис. повстанців діяли переважно в Карпатах і західноукраїнських лісах. Великобританія таємно допомогала УПА і ОУН: розвідка MI-6 навчала партизанів, а літаки ВПС закидали їх в Україну. На нещастя, агенти MI-6 Кім Філбі та Ентоні Блант виявилися радянськими шпигунами. Вони

повідомили у СРСР про заплановані десантні операції. Десятки українців спіймали і розстріляли. Шухевич загинув у 1950 р. під Львовом у своїй штаб-квартирі. До 1953 р. позбавлені зброї, політичної підтримки, вимушені боротися з чисельно переважаючим противником, УПА перестала існувати як армія. Доля повстанців склалася ро-різному: полон, страта, ГУЛАГ, втеча на Захід або конспіративне життя під чужими документами. І ще один доволі несподіваний ракурс від Крушельницького. Кубинський герой-революціонер Че Гевара захоплювався мудрою тактикою і організованістю УПА, запозичивши в українців деякі методи.

Оскільки нацисти перетворили окуповану Україну на величезний єврейський цвинтар, то, зрозуміло, маємо чимало прикладів неослабного інтересу до витоків, перебігу і наслідків геноциду. Зокрема, у Чикаго проживає близько 10 тис. євреїв, які пережили Голокост. Щорічно тут англійською і російською мовами проводяться жалобні зібрання з приводу нацистських розстрілів у Бабиному Яру (The Chicago Tribune, 27 вересня 2001 р.). Гірка пам'ять Другої світової набула особливого звучання після терактів 11 вересня 2001 р., що принесли смерть у Нью-Йорк, Вашингтон і Пенсильванію.

У липні 2003 р. вийшов на екрани Німеччини німецько-російський художній фільм "Бабин яр". У Бабиному яру поблизу Києва німецький спецзагін 4 А (150 військових) упродовж двох днів вересня 1941 р. розстріляв понад 30 тис. євреїв. Колона вантажного транспорту (150 машин) вивезла одяг євреїв. До Бабиного яру вели залізничні колії. Це — долина, завдовжки 3 км, 50 м завширшки і 50 м у глибину. Продюсер фільму Артур Браунер тут утратив дванадцять родичів із материнського боку.

Зйомкам передувала багатомісячна робота в архівах, розшуки і розмови з тими, хто вижив. Стрічка починається з розповіді про історію двох родин — української та єврейської. До початку війни вони дружно ділять двоквартирний будинок. Однак антисемітські настрої, які поширюються нацистами, беруть верх. "Німців би тут не було, якби не було вас, євреїв", — кричить навздогін своїй сусідці Олена Онуфрієнко, яку грає одна з найвідоміших зараз німецьких актрис Катрін Зас (Радіо "Німецька хвиля", 6 липня 2003 р.). Цікаво, що "Бабин яр" — двадцятий фільм А. Браунера, в якому йдеться про часи націонал-соціалізму.

І останнє. Але не значенням, оскільки варте у подальшому окремої студії. Страшні розкопки у Жовкві на Львівщині викликали чималий резонанс у світі, бо раніше не знаходили випадково таких масових поховань. Ніхто не може сказати про особи загиблих, якщо не з'явиться який-небудь свідок чи Росія не надасть потрібні архівні документи. У братській могилі абияк захоронено голими 225 чоловіків, жінок і дітей. Співробітники спецслужб СРСР їх убили кулею, сокирою чи молотком у 1946—1949 рр. Жодних слідів одягу, гудзиків і пряжок не виявлено,

розповів Пітер Бейкер читачам The Washington Post 23 липня 2002 р. Після Другої світової війни у василіанському монастирі розташувався відділ Народного комісаріату внутрішніх справ, який у 1954 р. перейменували на Комітет державної безпеки.

Проведений аналіз міжнародного відлуння українських аспектів історичної пам'яті про Другу світову війну (міжетнічні стосунки, колабораціонізм, репресії та ін.) дає наочні приклади неперервності історичної традиції. На початку XXI ст. ще залишаються в силі головні канонічні постулати, породжені комуністичною історіографією другої половини XX ст. Тепер вони на озброєнні фахівців, що, зокрема, наповнюють історико-теоретичним змістом національну ідею в Україні, Польщі, Росії та Ізраїлі. На жаль, за цілком законним засудженням колабораціонізму часто заховано спротив науковому об'єктивізму, що пробує подолати радянофільство і русоцентризм (дискусії про дивізію "Галичина", злочини спецслужб СРСР). Висновок іншого плану випливає з наявних реабілітаційних тенденцій, зокрема, щодо УПА, котрі на стику міжнаціонального порозуміння (українсько-польське примирення) доброякісно збагачують для західної аудиторії сприйняття українського історичного полотна. Вони мають відчутний вплив на загальний характер і ситуативну тактику міжнародних і двосторонніх відносин.

1. Волинь 1943. Боротьба за землю /Гол. ред. Т. Возняк. — Львів: Ж-л "Г", 2003. — 340 с.
2. Кладбище орлят по-прежнему разделяет поляков и украинцев (Gazeta, Польша) //www.inosmi.ru. — 2002. — 5 февраля.
3. Кульчицький С. Право на власну історію //День. — 2002. — 18 червня.
4. Мушинка М. Дискредитація українців на міжнародній арені //Дукля. — 2001. — № 2. — С. 57-60.
5. Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941—1944). — Ужгород: Гражда, 2002. — 86 с.
6. Серпі Р. Яка ти, незалежна Україно? /Пер. з нідерланд. — Київ: Задруга, 1998. — 178 с.
7. Тривожний час дивізії "Галичина" (Конвент-аналіз англійського фільму) //Політика і культура. — 2001. — № 3. — С. 14-17.
8. Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. — Львів: Троян, 1992. — 254 с.
9. Bran M. En Ukraine, la découverte de charniers datant de l'ère stalinienne inquiète la Russie //Le Mond. — 2002. — 26 Juillet.
10. Foggo D. Police to use NHS records to find Nazi war criminals //The Sunday Telegraph. — 2003. — 22 June.
11. Flückiger P. Polen-Ukraine: Schritte zur Aussöhnung //Frankfurter Rundschau. — 2003. — 11 Juli.

12. Mühsame polnisch-ukrainische Versöhnung (Gedenken an die Massaker in Wolhynien vor 60 Jahren) //Neue Zürcher Zeitung. — 2003. — 21 Juli.

13. Russians outraged by Ukraine's "Nazi heroes" //The Times. — 2002. — 22 March.

14. Ukraina—Polska: kultura, wartości, zmagania duchowe /Pod red. R. Drozda, R. Skeczkowskiego, M. Zymomrji. — Koszalin: Intro-Druk, 1999. — 311 s.

15. Wagstyl S. Poland and Ukraine seek to put wartime atrocities behind them //The Financial Times. — 2003. — July 11.

Аннотація

Официнский Р. Украинско-польское примирение и отображение украинского колаборационизма в конце XX — начале XXI в.

Статья посвящена украинским аспектам исторической памяти о Второй мировой войне, которые влияют на современное развитие международных и двухсторонних отношений. Автор приходит к двум главным выводам. Во-первых, за совершенно закономерным осуждением колаборационизма нередко маскируются русоцентризм и советофилство, которые сопротивляются научному объективизму. Во-вторых, реабилитационные тенденции на стыке межнационального примирения способствуют доброкачественному восприятию истории Украины западной аудиторией.

Summary

Ofitsynsky R. The Ukrainian-Polish reconciliation and the reflection of Ukrainian collaborationism at the end of the XX-th — at the beginning of the XXI-st centuries.

The article is devoted to the ukrainian aspects of historical remembrance about the World War II which influence the modern development of international and two-sided relationships. The author draws two principal conclusions. Firstly, behind the conforming to the laws of nature judgment of collaborationism often camouflages russia-centrism and sowiet-freundizm, which oppose the scientific objectivizme. Secondly, the rehabilitation tendencies causes the qualitative perception of the history of Ukraine by western audience.